

JÁN SABAKA

PRÍSPEVOK K ZNALOSTI ZEMEPISNÝCH POJMOV NA ZDŠ

The author deals with the knowledge of content and size of geographical notions in the pupils and teachers of the (nine-year) primary school. His conclusions are based on the results of research in some (nine-year) primary schools within the Trnava District.

Pri vyučovaní zemepisu je potrebné rozvíjať poznávací proces, používať správne postupy a dosiahnuť názornosť vyučovania, aby sa žiaci rozličných zemepisných poznatkov zmocňovali prístupnejšou a najmä zaujímavejšou formou. Pri vyučovacom procese treba dbať na správne osvojenie zemepisných pojmov, pretože len na základe ich dokonalého ovládania žiak môže pochopiť zložité zemepisné javy.

Zemepis ako vyučovací predmet tvorí súhrn zemepisných pojmov, ktoré vyjadrujú javy, deje, vzťahy, pomery a príčinnú súvislosť medzi prírodným prostredím a ľudskou spoločnosťou. Geografia ako veda vymedzuje, spresňuje, prípadne zavádza nové pojmy podľa potrieb rozvíjajúceho sa vedeckého poznania. Preto učiteľ musí byť odborné nielen na výške, ale i po stránke metodickej musí mať zemepisné učivo každej vyučovacej hodiny spracované tak, aby sústava vedeckých pojmov u žiakov tvorila podklad trvalých vedomostí.

Medzi hlavné úlohy učiteľa zemepisu patrí objasňovanie a vysvetľovanie nových zemepisných pojmov. K tomu je však potrebné, aby predovšetkým sám učiteľ vedel, čo je to pojem a ako k nemu dochádzame. Vinogradov a Kuzmin (9) definujú pojem ako myšlienku, ktorá odráža všeobecné a podstatné znaky predmetov a javov. Pojmy tvoria sa na základe predstáv. Predstava je odraz predmetu, javu, ktorý v danom momente nevnímame, ale sme ho predtým vnímali.

Každý pojem má svoj rozsah a obsah. Pod obsahom pojmu rozumieme súhrn podstatných znakov daného javu alebo predmetu. Súhrnným podstatným znakom napr. u človeka je, že je najdokonalejší živý tvor. Pri priemyselnej oblasti je najpodstatnejším znakom sústredenosť značného množstva priemyselných závodov na danom území. Ak pojmy obsahujú súhrn podstatných znakov, predmetov, javov, pomerov, dejov a vzťahov, hovoríme o obsahu pojmu.

Pod rozsahom pojmu rozumieme veľkosť okruhu predmetov, ktorých podstatné znaky sa odrážajú v jednotlivých pojmoch. Napríklad pojem človek sa vzťahuje na všetkých ľudí, bez ohľadu na ich národnosť, náboženstvo, politické presvedčenie, farbu pleti atď. Z uvedeného možno dedukovať, že pri pojme človek ide o pojem s neohraňovaným okruhom. Naproti tomu pojem Európan vzťahuje sa už na určitý vymedzený okruh ľudí.

Pojmy sa môžu meniť a spresňovať. Obsah pojmu Vesmír sa obohacoval podľa toho, ako ľudia poznávali nové vlastnosti a znaky Vesmíru. Novopreberajúce pojmy treba

žiakom vždy jasne a podľa možnosti názorne vysvetlíť. Treba presne vymedziť obsah pojmu a pritom uvážiť, čo je menej a čo viac dôležité. Medzi hlavné zásady pri osvojovaní pojmov v zemepise patrí: správne a zrozumiteľne vysvetlíť pojem, neustále opakovanie prebratých pojmov, k podobným javom-pojmom dôjsť samostatným úsudkom. Pri vyučovaní má učiteľ postupovať od konkrétneho k abstraktnému, od jednoduchého k zložitému, od známeho k neznámemu, od blízkeho k vzdialenému. Musíme si uvedomiť, že znalosť celého obsahu pojmu sa utvára postupne, žiak na základe skúseností, pozorovaní, zovšeobecňovania a problémov, pojem si neustále spresňuje a dotvára.

ROZDELENIE ZEMEPISNÝCH POJMOV

Zemepisné pojmy môžeme deliť z rôznych hľadísk, a to podľa ich gramatickej zložitosti, zložitosti ich vnímania zo strany žiakov, podľa jednotlivých vedných disciplín, z hľadiska ich tvorby, porovnateľnosti, dôležitosti, zúčiteľnosti a pod.

Prvé pokusy o delenie zemepisných pojmov u nás uskutočnil profesor Českej štátnej vzdelateľne pre učiteľky v Brne Klement Dávid ešte r. 1885. Už v tomto období sa mu ako významnému pedagogickému teoretikovi zdala nevyhnutná potreba určitého systematického delenia zemepisných pojmov.

Vo svojej knihe *Ako vyučovať zemepis?* (r. 1885) uvádza: „Základné zemepisné pojmy sú jednak horopisné, vodopisné, podnebné a iné dotýkajúce sa obyvateľstva a jeho rozdielov duševných i telesných.“

Z hľadiska potrieb dnešného vyučovania zemepisu rozdeľujeme zemepisné pojmy na: 1. základné a menej významné, 2. jednoduché a zložité, 3. pôvodné a odvodené, 4. jedinečné a hromadné, 5. skúsenostné a náukové.

Vzhľadom na rozsah tohto článku nie je možné ich bližšie rozlišovať a spresňovať. Najvýznamnejšie delenie je podľa prvej skupiny. Pri vyučovaní zemepisu je potrebné predovšetkým vybrať základné pojmy, ktoré by mali ovládať všetci žiaci. Pri ich vyberaní mali by pomôcť odborníci pracujúci v jednotlivých vedných zemepisných disciplínach. Klasifikáciu základných a menej významných pojmov učiteľ zemepisu musí urobiť v každom tematickom celku, ba takmer v každej vyučovacej hodine.

VÝSLEDKY PRIESKUMU Z HLADISKA ZNALOSTI ZEMEPISNÝCH POJMOV NA ZDŠ

Jednou z foriem hodnotenia vedomosti žiakov je znalosť pojmov. Za týmto účelom sme robili prieskum medzi žiakmi a učiteľmi zemepisu na ZDŠ v okrese Trnava. U žiakov sme zisťovali prehľad o znalostiach a osvojovaní zámerné vybraných 40 zemepisných pojmov. Prieskum sme robili na šiestich ZDŠ, a to v 7. ročníkoch. Celkove sa prieskumu podrobilo 180 žiakov, z ktorých podstatná časť (100) mala prospech zo zemepisu výborný alebo veľmi dobrý.

Prieskum prebiehal v dvoch etapách. V I. polroku sme skúmali znalosť pojmov z fyzickej geografie a v 2. polroku z regionálnej geografie (podľa učebnej látky). Žiaci mali odpovedať celkove na 40 zemepisných pojmov. Úroveň vedomostí (podľa odpovedí) žiakov na jednotlivých školách i v ročníkoch bola rôzna. Najlepšie poznatky mali žiaci II. a V. ZDŠ v Trnave, najslabšie výsledky boli u žiakov ZDŠ v Cíferi a v VII. ZDŠ v Trnave.

Ako ukazujú diagramy 1 a 2, žiaci na preverovaných ZDŠ neovládajú pojmy hlavne z fyzickej geografie. Z vybraných zemepisných pojmov najväčšie ťažkosti im robili

pojmy: svetadiel (správne odpovedalo len 3 % žiakov, hrebeň (20 %), pevnina (21 percent), úmorie (25 %), počasie (14 %), terasy (2 %), riečna sieť (4 %), močiar (2 %), podnebie (2 %), osídlenie (3 %), pásmo subtropického rastlinstva (5 %) a severské lesy (15 %). Takmer všetci žiaci správne odpovedali na pojmy: súostrovie, ročné obdobia, pevnina a západné vetry.

Okrem žiakov sme robili prieskum aj u učiteľov zemepisu v 7. roč. ZDŠ, a to pomocou ankety. Anketné lístky sme zaslali na 30 ZDŠ. Žiaľ, odpovede sme dostali len z 15 ZDŠ. Učitelia mali odpovedať na 10 otázok týkajúcich sa osvojovania zemepisných pojmov.

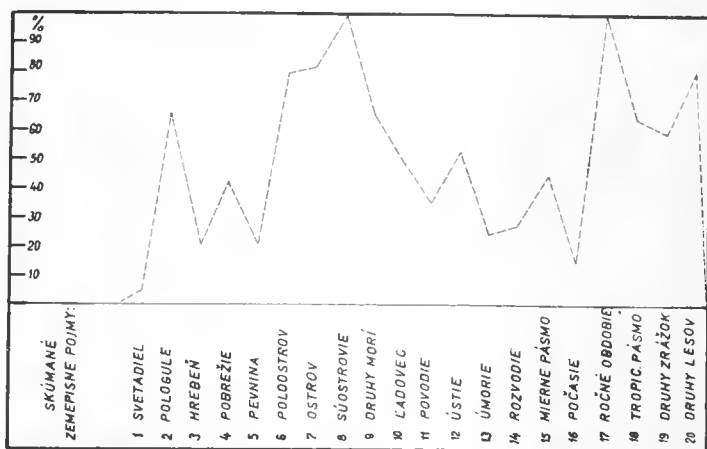

Diagram 1. Percentuálne vyjadrenie správnych odpovedí žiakov 7. roč. ZDŠ na skúmané zemepisné pojmy z fyzickej geografie (1. polrok).

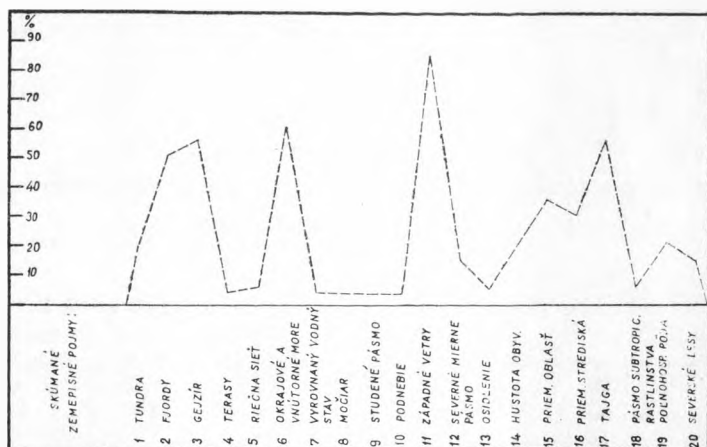

Diagram 2. Percentuálne vyjadrenie správnych odpovedí žiakov 7. roč. ZDŠ na skúmané zemepisné pojmy z regionálnej geografie (2. polrok).

Na základe zovšeobecnených poznatkov z ankety dospeli sme k nasledujúcim záverom: Žiaci 7. roč. neovládajú veľa pojmov zo 6. ročníka (pozri diagram 1), preto učitelia navrhujú na začiatku každej učebnice zemepisu uvádzať základné pojmy z predchádzajúceho ročníka, čo by nútilo žiakov si tieto pojmy zopakovať. Učebnica zemepisu pre 7. roč. ZDŠ je písaná populárne, niektoré jej časti sú príliš všeobecné a povrchné. Veľmi málo priestoru je v nej venované štátom susediacim s ČSSR. Niektoré pojmy, ako kartogram, doky, militarizmus, učebnica vôbec nevysvetľuje. Značné množstvo obrázkov nevysvetľuje preberanú učebnú látku. Množstvo ilustrácií má malé rozmery, čo zle pôsobí na zrak. Názvy v učebnici sa nestotožňujú s atlasom. Kritika učiteľov smerovala aj k vybaveniu zemepisných kabinetov, poukazujú na malý počet vhodných učebných pomôcok (obrazy, diafilmy, filmy, mapy, trojrozmerné a viacrozmerné pomôcky atď.). Učitelia sverne poukazujú na malú možnosť cestovania a recipročných zájazdov. Mnohí navrhujú rozšírenie hodín zemepisu. Boli tiež pripomienky k súčasným učebným osnovám.

Anketa o osvojovaní a znalosti zemepisných pojmov medzi učiteľmi nás presvedčila, že mnohí učitelia majú v tejto problematike značné nejasnosti, ktoré sa v najbližších rokoch pomocou postgraduálneho štúdia dajú odstrániť.

NÁVRHY NA SKVALITNENIE OSVOJOVANIA POJMOV V ZEMEPISE NA ZDŠ

Záverom nášho príspevku si dovoľujem podať niekoľko návrhov pre skvalitnenie práce pri osvojovaní zemepisných pojmov.

1. V učebniciach zemepisu urobiť klasifikáciu základných a menej významných (rozširujúcich) pojmov.
2. Rozšíriť pojmy z regionálnej a ekonomickej geografie o tie, s ktorými sa žiaci v živote stretávajú (migrácia, emigrácia, lokalizácia, doky, militarizmus a i.).
3. Ako prílohu dať učebniciam zemepisu prehľad zemepisných pojmov pre jednotlivé ročníky ZDŠ.
4. Vypracovať a dať na školy terminologický slovník.
5. Zabezpečiť súbežnú prípravu učebných plánov, učebných osnov a učebných pomôcok.
6. Dať školám dostatočné množstvo zemepisného čítania, ktoré by vhodne doplňovalo učebnice zemepisu.
7. U učiteľov trvať na dôslednom využívaní názorných pomôcok.
8. Organizovať pravidelne exkurzie a seminárne školenia pre učiteľov zemepisu.

LITERATÚRA

1. D á v i d K., *Ako vyučovať zemepis*, Veľké Meziříčie 1885. — 2. D á v i d K., *O začiatkoch učenia zemepisu*, Praha 1896. — 3. D o s t á l A. M., *Vytvárení pojmu pri vyučovaní ústavě ČSSR a ZSSR a význam zápisu pre tento proces*, Praha 1955. — 4. J u r č o M., *Poznanie a jeho osobitosti u dieťaťa*, Bratislava 1960. — P a p í k M., *Utváranie pojmov na vyučovacej hodine zemepisu*, Zborník KPÚ, Bratislava 1970. — 6. S k á l k o v á M., P r o c h á z k o v á J., *K základům vyučovacieho procesu*, Praha 1962. — S t e j s k a l A., K o p a l F., *Zemepis pre 7. ročník ZDŠ*, Bratislava 1966. — 7. *Učebné osnovy pre 6.—9. roč. ZDŠ*, Bratislava 1966. — 8. *Učebné osnovy pre 6.—9. roč. ZDŠ*, Bratislava 1968. — 9. V i n o g r a d o v S. N., K u z m i n A. F., *Logika*, Bratislava 1954. — 10. T i c h ý O., J a n k a J., *Metodika zemepisu*, Praha 1963.

CONTRIBUTION TO THE GEOGRAPHIC NOTIONS KNOWLEDGE ON THE
ELEMENTARY SCHOOL

The author points to the requirement of the geographic notions classification (basic and important, simple and complicated, original and derived, unique and collective, experienced and instructive) in each thematic whole. The results of investigation about some geographic notions knowledge among 180 pupils of several elementary schools indicates at the weak notions knowledge, mainly in physical geography. Percentual expression of the correct answers of pupils on the choosed geographic notions are illustrated in a graph. In the closing part he evaluates enquete among the teachers of geography on the elementary schools about acquirement and knowledge of geographic notions and gives proposals for improvement of this activity.

Translated by Š. L e i t m a n n